

ISSN 0350-185x, LXIV (2008), p. (457-472)

УДК 091=163.41'13' ; 811.163.41'276.12

ID 154037004

РАДА СТИЈОВИЋ
(Београд)

НЕКЕ ОСОБИНЕ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА У ПОВЕЉАМА
КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА
(Прилог српској историјској дијалектологији)

У раду се испитује један број гласовних и обличних особина у језику повеља кнеза Лазара и деспота Стефана. Показује се да у овим повељама, које су екавске, није забележена вокализација полугласника, самогласничког *л* ни промена *-л(-)* на крају речи и слога. С друге стране, регистроване су поједине црте које се јављају и у данашњем косовско-ресавском дијалекту српског језика, што је прилог нашој историјској дијалектологији.

Кључне речи: кнез Лазар, деспот Стефан, рашчитан текст, њојна / њејна, полугласник.

1. Пред српском дијалектологијом стоји „обиман и скопчан са многим тешкоћама“ задатак да „реконструише старе говоре већег дела наше језичке територије“ (Ивић 1991, 83). Познато је да, због околности у којима су настајали и развијали се наши дијалекти, ниједан метод није сам за себе довољан да осветли слику српских дијалеката у прошлости, али и да више метода обједињених уједно могу довести до крајњег циља.¹ Ми смо у својим истраживањима пошли од писаних споменика.

Овим испитивањима су обухваћене повеље кнеза Лазара и деспота Стефана (писане у периоду од 1379/1380. до 1388. године, односно од 1392. до 1427. године и сачуване већином у оригиналу), затим два писма упућена Дубровнику — кнеза Лазара (1388. године) и кне-

¹ Павле Ивић истиче четири извора који могу послужити као материјал за реконструкцију првобитне дијалекатске слике српског језика. То су: писани споменици из времена пре сеоба; данашњи дијалекти старих иселеничких група које су напустиле матичне крајеве пре смене становништва у њима; топономастика у метанастазијској области и трагови дијалекатског супстрата у данашњим говорима те зоне. Сви ови извори узети заједно, уз помоћ историјске и етнографске литературе, могу значајно допринети достизању постављеног циља (Ивић 1991, 83).

гиње Милице (настало до њеног замонашења 1393. године), а такође и *Повеља кнеза Лазара о судском сѣору власѣлина Цреја*, као и два списка двојице игумана светогорског манастира Св. Пантелејмона (из 1396. и 1402–1422. године) и повеља монаха Доротеја (1382). Сви ови документи сачувани су у оригиналу, а у новије време су и издати (уп. Младеновић 2003; Младеновић 2007).

Од поменутих издања ових оригиналних докумената пошли смо у нашем испитивању једног броја особина српског народног језика, оних које припадају у првом реду данашњем косовско-ресавском дијалекту у целини или појединим његовим говорима. Забележили смо те особине онако како су гласиле у овим документима. Показало се да се оне већином подударају с одговарајућим цртама у данашњем косовско-ресавском дијалекту. Међутим, неке особине не показују подударање, оне ће се у том правцу мењати у каснијим временима.

Материјал је узиман пре свега из оних делова повеља који су писани у највећој мери народним језиком. Ослонац је био рашчитан текст у оригиналној графици сваког од ових списа издатих у поменутих двома књигама. Бројеви уз наведене примере означавају стране у њима.

2. Вокализам у овим документима одликује се чувањем полугласника; није забележен ниједан пример с евентуалним рефлексом *а*. На пример:

КЛ

заселѣк 131, 140, 165 (х2), 210, Гравѣць (име села) 131, 140, Горни Лѣковѣкѣ (име села) 165, село Драголѣвѣц 181, село Бѣковѣч 181, Шалѣдовѣць 223, есѣмѣ 148, ѡсѣм 165, изредѣнь 172, кротѣкѣ 181, тѣи (’тај, он’) 148, тѣган (’тада’) 222, кѣда (’када’) 223, тѣзи законѣ 198, сѣди (’сада’) 198, пет сѣтѣ 215, сѣга (’сада’) 215, сѣда 198 (Младеновић 2003, 65) и др.;

ДС

ѡнѣи поѡсѣ 19, тѣзи законѣ 44, тѣзи (’тај, он’) 44, сѣди (’сада’) 44 (х2), тѣди (’тада’) 260, кѣди (’када’) 230, 318, кѣда (’када’) 318, приложѣкѣ 260, пет сѣтѣ 295, тѣи Пѣт 165, дохѣдѣкѣ 296, Лѣковѣць (име села) 295, Шалѣдовѣць (име села) 239, 254 и др.

По П. Ивићу, „у источнијим и јужнијим штокавским крајевима замена полугласа са *а* дошла је још касније“ (дакле, после краја XIV и после почетка XV века — Ивић 1990, 51).

3. Самогласничко *л* чува се у повељама кнеза Лазара, док је у документима деспота Стефана забележен један случај с рефлексом *у*. На пример:

КЛ

испљних 131, 165, испљнив се 210, Мљса (лично име) 165, Мљсе 165, село Дљвоки 181, Вљковъ брат 222, Вљкославъ 222 (х3), Вљкославъ 222 (х2) и сл.;

ДС

дљжњъ 44 (х2), испљнисмо 164, наплъно (прил.) 260, Вљка 164, под Вљчи гръмъ 165, ИВљка 165, ИВљчїе (име села) 176, оу Бљгарскои [земли] 352 и др.; у примеру: И оу градѸ КрѸшев'цѸ, кѸка и чловѸкъ Радославъ БѸгаринъ 295 долази пример БѸгаринъ са -у- место самогласничког *л*, у повељи упућеној 1395. године манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори. Ова реч с фонетизмом -у- у првом слогу јавља се у нашим споменицима и пре краја XIV века, и то било да је у саставу личног имена било да је употребљена самостално значећи име народа (Даничић I, 51; Рјечник ЈАЗУ I, 714). Промена вокалног *л* у *у*, свакако узев шире, остваривала се око 1400. године (Ивић 1990, 51).

4. Измена самогласника *ѣ* у *е* одлика је низа српских народних говора почев негде од XIII века (Ивић 1990, 51), што показује, разуме се, и језик повеља кнеза Лазара и деспота Стефана. На пример:

КЛ

видети 172, сѣ всеми мегіами 210, темже 148, довека (прил.) 165, ѿвека 149, 165, селѣ теѣхъ 203, селѣ теѣхъзи (ген. мн.) 148, вѣ некое време или лето 172, деда (ген. једн.) 203, неси (2. л. једн. през.), несѸ (3. л. мн. през.), сведочѸ 197, сведѸкъ (ген. мн.) 197, повеки (инф.) 197, Ѹ наиближнемъ местѸ 197 (Младеновић 1980, 67) и др.; низ оваквих и сличних примера, у којима се пише слово *ѣ*, изговарало се екавски, што потврђују примери с наизменичним писањем *е* / *ѣ* у себи, као на пример: зде 131, 148, 204, 210, поред здѣ 131, Ѹ селе 193, 203, поред Ѹ селѣ 203, несѸ 193, поред нѣсѸ 222 и сл.; то потврђују и случајеви где се слово *ѣ* употребљава да обележи самогласник *е* који не потиче од јата већ је другог порекла, на пример: синовѣ (ном. мн.) 148, сестрѣ (ген. једн.) 165, вѣлихъ (ген. мн. 'великих', старосл. велии, -ѣ, -ѣ) 165 (Младеновић 2003, 167), сланицѣ (ак. мн.) 193 (х2), воєводѣ (ген. једн.)

210, *богомпочтѣнїи* 240 (старосл. *почтеник*) и сл.; уп. и пример: *мѣгѣми* (инстр. мн.) 181, поред *мегѣми* 181 (х3).

У негираном облику 3. л. једн. през. *не* од глагола *јесам* огледа се такође екавизам: *да имѣ не сѣда ни прѣд кимѣ* 148, и *да имѣ не властника* 165, и *да имѣ не сѣда* 165 и сл. (о форми *не* у повељи кнеза Лазара Дубровнику, коју овде писар означава са *нк* (= *не*), уп. Младеновић 1980, 58–60; Младеновић 2003, 198). Иначе, облик *не* потиче од старијег *неје* које се гласовним путем свело на *нѣ* (уп. *неје*, на пример, у јужно-моравским говорима призренско-тимочког дијалекта или *неј*, *неј* у говору Књажевца: Белић 1905, 540). Од негираних облика глагола *јесам* у овим документима кнеза Лазара забележили смо: *неси* (2. л. једн.) 193, *нѣсте* (2. л. мн.) 215 (х2), *несѣ* (3. л. мн.) 193, *нѣсѣ* 222. Овде није примећена форма *није*, која је данас у употреби на подручју косовско-ресавског дијалекта (Јовић 1968, 53; Ивић 1994, 220; Ивић 2002, 9); Д. Барјактаревић помиње облик *неје* који се употребљава „у свим деловима косовског дијалекатског типа“, тј. „*несам — неси — неје — несмо — несте — несучу*“ (Барјактаревић 1977, 53–54).

ДС

не хтел 44, *несѣмѣ* (1. л. једн.) 230, *делѣ* (’део’), *места* 230 и др.; уп. и примере написане и са словом *ѣ*: *нѣси* (2. л. једн.) 44, *нѣсмо* (1. л. мн.) 317, *нѣсѣ* (3. л. мн.) 44, поред поменутог *несѣмѣ*, затим *сѣ всеми сели и метоси* 295 (все-), поред *сѣ всѣми мегѣми* 295 и сл.; слово *ѣ* у овим примерима има гласовну вредност *е*, о чему јасно сведоче примери у којима слово *ѣ* означава вокал *е* који не води порекло од старог самогласника јата: *сѣло* (насељено место) 178, *правинѣ* (ак. мн. именице ж. р.) 178, *трѣтик* (редни број) 226, *ѣацрѣквѣланѣ* (ном., име села) 195, *инѣ метохѣ* (ном. мн. ’друге метохије’) 178 и сл.

Екавизам о коме говоримо потврђује и негирани облик *не* 3. л. једн. глагола *јесам*: *да не волѣнѣ повѣки* 43, *да не волѣнѣ заповѣдати* 193, поред случајева написаних са словом *ѣ*: *да нѣ волѣнѣ ѣдржати* [’задржати’] 43, *да нѣ волѣнѣ стојати* [’боравити’] 44, *да нѣ намета* [’пореза’] 44, *да имѣ нѣ инде* [’другде’] *сѣда* 157 и др. (уп. одговарајући облик за 1. л. мн.: *да нѣсмо волѣнѣ рети* [’да нисмо слободни рећи’] 317 или ненегиране форме глагола *јесам*: *да ѣ волѣно Господство ми* [’да сам слободан’] 192, *да соѣ волѣни поставити* [’да су слободни поставити’] 317 и сл.). У повељама деспота Стефана није забележен облик *није* за 3. л. једн. презента већ само поменуто *не* / *нѣ* у изнесеним конструкцијама, као и форме: *несѣмѣ* 230, *нѣси* 44, *нѣсмо* 317, *нѣсѣ* 44.

5. Сугласник *-л(-)* на крају речи и слога у језику ових докумената остаје непромењен (за разлику од данашњег косовско-ресавског дијалекта, у коме се доследно развио у *-о(-)*, уп. Јовић 1968, 53–54). На пример:

КЛ

дѣлъ ('део') 223 (х2), приложиъ 140, записаъ 140, 223, ѿтвердиъ 140, вратиъ 223, присѣдиъ 223 (х2), кѣпиъ 192, даъ 192, билъ 193 (х3) и др., заселкомъ 165, заселци 131 (х2), заселци 181, село Љшаница 131, село Љшаницѧ 131 и сл. (уп. и Младеновић 1980, 70);

ДС

кѣпил 43, бил 44 (х4), дрѣжалъ 176, делъ 165, не хтелъ 44, покрал 352, испакостиъ 352 и сл., съ заселкомъ 176, съ всѣми заселци 296, съ заселци 295 (х2), Кални Доъ (име села) 295, Љшаница (име села) 295, Болвана (ген., име села) 295, Белграда 260 и сл.

6. Група *-вѣ-* упрошћава се у *-ѣ-*, што је познато појединим данашњим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2002, 10). На пример:

КЛ

не ѡстала (3. једн. през.) 193 (уп. Младеновић 1980, 60, 70);

ДС

не ѡстала (3. једн. през.) 44, ѡправати (инф.) 260, се исправа (3. једн. през.) 317, исправа (3. једн. през.) 318, се исправаю (3. мн. през.) 317, поред исправати (инф.) 266, 317, се ѡставала (3. једн. през.) 317.

7. Група *цр-* у именици *црешња*, која одликује неке данашње говоре косовско-ресавског дијалекта (Ивић 2002, 10) — забележена 1395. године у повељи коју је монахиња Евгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком упутила светогорском манастиру Св. Пантелејмона — долази у имену двају села у Топлици: **И село Дѡчино Прѣцрѣшнина, с метоѡм и с мегами. И село Дрѡга Прѣцрѣшнина Парцанова, с мегами и с метоѡм** 295.

8. Добро позната особина данашњег косовско-ресавског дијалекта да именице женског рода на *-а* имају у дативу и локативу једине наставак *-е* (< *-ѣ*) — уп. Јовић 1968, 97–98; Ивић 1994, 222; Ивић 1999,

313; Ивић 2002, 9 — потврђена је извесним бројем примера, поготово у документима деспота Стефана. На пример:

а) датив

КЛ

Июде 149, к Июде 165, Богородице 140, воеводѣ Свѣрадѣ Декиндию 213, црквиѣ Бѣрсалимскои 215,
поред Богородици 140, 223;

ДС

нѣ да испрама Монастир все вышписаннок госпогк кѣра Евгеніи и господиноу кнезоу Стефанову и господину Валькоу 318 (‘већ да Манастир извршава све што је горе записано *господарици* госпођи Јевгенији и господару кнезу Стефану и господару Вуку’);

и въспомоноуше мене кнегинѣ кѣра Евгеніи монахи старци 230 (‘и калуђери рекоше мени, *кнегини* госпођи Јевгенији монахињи’).

Поред ових нових, у употреби су, наравно, и старије форме датива: госпоги кѣра Евгеніи 317 (х5) 318, госпоги кѣра Евгени 316, госпоги кѣра Евгеніи 317 (‘*господарици* госпођи Јевгенији’).

б) локатив

КЛ

на Расине 181, Тръгъ на Мораве 181, на рѣцѣ Вителнице 181, въ Мораве 181, ѿ Неѣпаре (име села) 181, на свои вацинѣ 203, ѿ свои вацинѣ 222, 223, на Моравѣ 296.

ДС

оу Дѣбравнице 295, въ Милешеве 362, оу дрѣжавѣ Господства ми 372, на ѿнои странѣ на рѣцѣ 165, оу всакои своводѣ 260, оу клетвѣ 230, на Бинѣчѣ Моравѣ (‘на Биначкој Морави’) 164, на Ливадѣ 230, на Моравѣ 216, ѿ Цръколѣзѣ 296 (село североисточно од Пећи), оу Жоупѣ оу Левѣчѣкои (‘у жупи у Левчу’) 176 — поред случајева са наставком *-и*: оу Топлици 295, на Топлици 296, оу Гљвочици 295, 296, оу Бѣлици 295, ѿ Сребръници 295, ѿ Подгори 296, затим ѿ земли 44 (х2), 352, по земли 44 (х2).

Ови примери именичког датива и локатива једнине с наставком *-е* < *-ѣ* (који се у овим текстовима обележава и са *-ѣ* и са *-ѣ*) показују да је српски народни језик у повељама кнеза Лазара и деспота Стефа-

на знао за процес, или за почетак процеса, уопштавања поменутог наставка у падежима о којима је реч.

9. Наставак *-ем* у инструменталу једине именица мушког и средњег рода као последица уопштавања из некадашњих меких основа — што је данас једна од одлика косовско-ресавског дијалекта (уп. *с њлџгем*, *с шойџем*, *с човџкем*, *с чивилџкем*, *с брџиџем*, *с његџвем сџнем* и сл., *с џелџем сџлем*, *з бџлем вџнџем*, *с шелџџем*, *сас мџем деџџџем* и сл. — уп. Јовић 1968, 78, 85; Радић 1997, 229; Ивић 1994, 222–223; Ивић 1999, 313; Ивић 2002, 10) — није примећен у овим повељама. На пример:

КЛ

съ гостомъ 181, прѣдъ вѣсемъ зборомъ 181, съ зборомъ 210, съ вродомъ 181, съ ... вратомъ своимъ Црѣпомъ 223, хтиторомъ 222 и сл.;

ДС

с трѣгѣм своим 44 (*трѣ* 'роба којом се тргује'), сѣ всѣмъ метохомъ 295 (*мейох* 'манастирско имање'), под Серомъ 230 (град североисточно од Солуна), сѣ засел'комъ 176, сѣ приливкомъ 260 (x2) ('додатак у вину калуђерима за оброк'), сѣ коливомъ 260 (x2) и сл.

10. Заменички облици *мене* и *себе* — који су у данашњим косовско-ресавским говорима заједничке форме за генитив, датив, акузатив и локатив једнине (Јовић 1968, 120; Ивић 1994, 223; Ивић 1999, 313; Ивић 2002, 9) — регистровани су у следећим примерима:

КЛ

Ћа же ва приложиь ... господинь кнез Стѣфань Лазарь ... себе же въ вѣчній помень 140 ('Све ово приложио је ... господар кнез Стефан Лазар ... *себи* за вечни помен');

вни прикмше свою Црьквѣ кѣ севѣ 223 ('они, узевши *себи* своју Цркву'); како да си ѓзмѣ кѣ севѣ впецъ свою Црьковъ 222 ('како да узму *себи* опет своју Цркву'); да си сѣ волни и пакы ѓзети ю и севѣ имати 223 ('и да су слободни опет нѹ узети *себи*, тј. за себе');

ДС

и ако се ви менѣ грѣх ради моихъ по попущенію Божію прогнаніє сълѣ-
чило 260 ('и ако би се мени, због моїх грехова, по Божјем допущте-
нѹ, десило да будем прогнан');

да е менѣ длѣжнь Монастирь все швози наплѣно исправати дондеже и Монастирь стоить 260 ('да је Манастир дужан *мени* испуњавати све ово у потпуности, све док буде Манастир постојао');

и въспомоноуше мене кнегинѣ кѹра Евгеніи монахи стар'ци 230 ('и калуђери рекоше *мени*, кнегињи госпођи Јевгенији монахињи').

11. У повељама кнеза Лазара и деспота Стефана забележени су облици заменичко-придевске деклинације мушког и средњег рода са наставцима некадашње непалаталне заменичке промене, што је једна од одлика данашњег косовско-ресавског дијалекта.

КЛ

инстр. једн. и съ всемъ малемъ и големемъ 148 ('са свим *малим* и *великим*');

ген. мн. и дѣтї младѣхъ да нѣсть въ монастирь ни на прѣбиваніе ни на ѹченіе книгъ 181 ('и младе деце да не буде у [овом] Манастиру, нити да бораве, нити да уче из књига');

дат. мн. и зговоривше се подложише ю под Хиландарѣ прѣд царем Ѹрошемъ· како да кст помень ВлькославѸ и кговѣмъ дѣцам довѣка 222 ('и договоривши се пред царем Урошем, потчинише је [Цркву коју је подигао Вукослав] Хиландару да она буде заувек вечни помен Вукославу и његовој деци'; о аналошком наставку -ѣмъ у примеру кговѣмъ уп. Младеновић 2003, 234);

ДС

инстр. једн. и кои годе ДѸбровчанинъ иде с трѣгом своим или с тѣгкмъ по трѣговѣхъ Господства ми 44 ('и који год Дубровчанин иде с робом [којом тргује], са својом или с *шуђом*, по мојим пијацама');

КЛ, ДС

лок. једн. въ славнѣм градѣ Борчи ДС 44, на мѣстѣ рекомѣмъ Лѣцїи КЛ 222, въ Мѹравѣ мѣстѣ рекомѣмъ Жича КЛ 181, въ мѣстѣ рекомѣмъ Дрѣн'ча КЛ 180, 181, на мѣстѣ рекомѣмъ Дрѣн'ча КЛ 180; облик придева славнѣм и партиципа презента пасивног рекомѣмъ (уп. ном. рекоми Горни Заѿтъ КЛ 165 — поред 8 селѣ зовомомъ КѸканъ КЛ 203) — могу имати -ѣм од старине (уп. лок. једн. м. и ср. рода одређе-ног прид. вида у старословенском језику: новѣкмъ, што се могло развити у новѣѣмъ „асимилацијом после губљења -ј“ и што се сажимањем -ѣѣ- развило у новѣмъ, Николић 1978, 156, 158; уп. и Грам. 1991,

су у овим документима екавски и у којима се ређе пише слово *ѣ* место *ѣ*, а чешће знак *ѣ* (= *e*). Навешћемо те екавске примере, који су екавски и у данашњем косовско-ресавском дијалекту и који су, у принципу, утицали да се „елемент *e < ѣ*“ аналошки уопшти у низу поменутих падежних облика заменичко-придевске деклинације дијалекта о коме је реч (укључујемо овде и одговарајуће падежне форме заменице *вьсь*). На пример:

КЛ

инстр. једн. *съ всемъ* 148, *прѣд в'семъ зворомъ* 181, *съ всемъ малемъ и големемъ* 148 (*всемъ*), *съ в'сѣмъ клиросомъ* 223 ('са целокупним свештенством'), *тѣмзи Монастыремъ* 222;

ген. мн. *всѣхъ Срѣблѣ* 140, *ѡ всехъ работѣ* 148, *ѡ всехъ работѣ* 165, *сель тѣхъзи* 148, *ѡ онехъзи сведѣхъ* 192;

дат. мн. *кнеза всѣмъ Срѣблемъ Лазара* 180, *всѣмъ православнѣмъ христѣаномъ* 181, *самодръжѣцъ в'сѣмъ Срѣблѣмъ* 222;

инстр. мн. *съ в'сѣми правинами своими* 223, *съ в'сѣми правинами своими* 223, *съ в'сѣми правинами* 131, *съ в'семи мѣгами* 223, *съ в'сѣми старими мѣгами* 223, *съ всеми сели и заселци и мѣгами* 181, *съ в'семи сели и заселци и мѣгами* 181 (x2), *съ в'сѣми прѣдѣли своими* 223, *прѣд ѡнемизи сѣдѣли* 192;

ДС

инстр. једн. *да се тѣмзи хранѣ* 318, *съ всѣмъ метохоомъ и мѣгами* 295;

ген. мн. *ѡд онехъзи свѣдокѣ* 43, *ѡнехъзи двѣю брати* 192, *ѡ ѡвехъзи вишеречен'ныхъ адрѣфатѣ* 192 (о значењу речи *адрѣфатѣ* в. т. 10), *из тѣхъзи прѣдреченныхъ сель* 248, *и[з] тѣхъзи єдинадесете адрѣфатѣ* 317, *ѡ всѣхъ Царства ми работѣ* 248, *ѡ всѣхъ Царства ми работѣ* 240 и сл.;

дат. мн. *тѣм* 239, 254, *всѣмъ* 254, *всѣм* 318 (x3);

инстр. мн. *прѣд ѡнемизи соудѣи* 43, *ѡнемизи адрѣфати* 317 (в. горе под *ген. мн.*), *с всеми метоси и мѣгами и правинами сель тѣхъ* 295, *съ всеми заселци и метохоомъ и правинами сель тѣхъ* 295, *с в'сѣми мѣгами и правинами сель тѣхъ* 295, *съ всеми мѣгами и правинами сель тѣхъ* 192, *съ в'сѣми мѣгами и правинами сель тѣхъ* 192, *с в'сѣми метоси и мѣгами и правинами села тога* 296, *съ в'сѣми попови монастырскими* 316 и сл.

12. Старе заменичке енклитике *ни* (нам), *ви* (вам) за 1. и 2. лице множине долазе у овим повељама, с тим што је *ни* забележено у дати-

14. Од помоћног глагола *хотѣи* — поред форми: КЛ *хотѣхъ* (3. л. мн. през.) 192, КЛ *хотѣхъ* (1. л. једн. аор.) 222, ДС *хотѣ* (3. л.

једн. през.) 44, ДС оуѣхоте (3. л. мн. през.) 43 — посебно помињемо енклитике *ѡе* (3. л. мн.) и *ће* (3. л. једн.) забележене у повељама депота Стефана.

ДС

3. л. мн. и ако се ониџи калоуѣрик прѣставе кон те оу них келѡх выти 317 ('и ако умру они калуѣери који ће бити у њиховим ћелијама');
3. л. мн. да ѡи се да десет коуѣѡ таѣѣх ѡо ѡи те дрѡва носити и ѡо ѡи те по-словати 318 ('да јој се да десет јаких кућа, што ће јој дрва носити и пословати');
3. л. једн. коѡ кк прити на всѣ Землю срѣпскѣ 224 ('обавеза, која ће бити у свој Српској земљи');
3. л. једн. ѡо се кк давати ѡ царине Нововрѣдске 260 ('што ће се давати од царине у Новом Брду');
3. л. једн. и кѡди се ѡниџи образи прѣставе, коимѣ ке те четири адрѣфата раздѣлити и ѡнаџи адрѣфата ш ними да ѡмрѣ 317 ('и када умру и они — којима ће госпођа Јевгенија поделити та четири адрфата — „умиру“ и ти адрфати, тј. постају својина Манастира').

Поједини данашњи говори косовско-ресавског дијалекта знају за облике *ѡѡе* (хоће), *ѡѡемо* (хоћемо) и сл. — Јовић 1968, 11; Ивић 2001, 186; Ивић 2002, 11 — с којима се подударају примери из ових повеља *хоѡе*, *усхоѡе*, као и енклитика *ѡе* за 3. л. мн. (<хотѡтъ > хотѡ > *хоѡе* : *ѡе*), што упућује на то да је присуство ове особине у косовско-ресавском дијалекту доста старо.

15. Партикуле *-зи* и *-ј* (<*-и*>), које су распрострањене у појединим говорима косовско-ресавског дијалекта (Јовић 1968, 124, 156), доста су честе и у језику ових повеља.

а) *-зи*

КЛ

црѣкѡѡѡ таџи 148, црѣкѡѡѡ тѣџи 148, тѣџи црѣкѡѡѡ 148, тѣмџи Мо-настыремѡ 222, села таџи 148 (х3), всѡ таџи ('све то') 222, тѣџи законе 192, тѣџи ('тај') 193, тѣџи законѡ 193, томѣџи 216, тоџи ('то') 192, 193 (х2), такоџи ('тако') 148, тѣдеџи ('ту') 193, ѡндеџи (прил.) 192, 193, ѡногаџи конѡ 192 (х2), ѡномѣџи коню 192, на ѡномџи сѣдѣ 193, ѡ онеѣџи свѣдѡѡѡ 192, прѣдѡ ѡнеџи сѣдик 192, теџи дохотке 216, прѣдѡ ѡнемиџи сѣдѡѡѡми 192;

ДС

тоџи ('то') 43, 44 (x2), 317, тоџи село 164, села таџи 176, тџи ('тај, он') 44 (x2), тџи законѣ 44, теџи законѣ 43, теџи метохиѣ 317, такоџи ('тако') 43, 176 (x2), 260, таковаџи веџѣ 317, ѡ томџи 164, ѡ томџи среброѹ 317, онџи ('онај') 44, ѡногаџи конѧ 43, ѡниџи ѡбраџи ('оне лично-сти') 317, онџи калоѹгерѣ 317, ѡниџи калоѹгкрѣ 317 (x2), прѣд ѡнеџи со-ѹдѣ 43, ѡнаџи села 176, ѡнаџи адрѣфата 317 (в. т. 10), ѡнаџи петѣ адрѣфатѣ 317, ѡнаџи шесть адрѣфатѣ 317, на ѡнаџи адрѣфата 317, на ѡномџи станѣ 44, за ѡваџи адрѣфата 193, все ѡвоџи ('све ово') 260, прилози: ѡндѣџи 44, ѡндеџи 43, тѣдеџи 44, тѣџи 124, 317 (x2), тоѹџи 317 и сл. (уп. и при- мере са -џи у т. 11 — уп. и Јовановић 2000, 402);

б) -и (= -j)

КЛ

ѡнѣи Црѣковѣ 222, ѡнѣи пѣстошѣ 222, тогаи конѧ 193, села тогаи 210, тои ('то') 222, тѣгаи ('тада') 222;

ДС

ѡномѣи коню 43, за ѡногаи конѧ 43, оногаи 44, тогаи закона 44, села тогаи 294, тѣи старинѣ 165, такои ('тако') 165 (x4) и сл. — в. и Јовано- вић 2000, 492; уп., на пример, у данашњем говору Трстеника: *ѡѣџи*, *овѣџи*, *онѣџи* и сл., *овѣџај*, *онѣџај*, затим *ѡѣџџи*, *ѡѣџџи*, *овѣџџи*, *онѣџџи* и сл. — Јовић 1968, 124.

*

Језичке особине из повеља кнеза Лазара и деспота Стефана, као и из двају кратких писама кнеза Лазара и кнегиње Милице, које су ов- де изнесене и упоређене с одговарајућим стањем у данашњем косов- ско-ресавском дијалекту или у појединим говорима на овом подручју, показују мање међусобна неслагања, а више подударања.

Језичке црте у испитаним документима на фонолошком плану показују измену *t > e*, али не и вокализацију полугласника у *a*. У та- дашњим дијалектима српског народног језика, на просторима дана- шње Србије, првих деценија XV века могло је долазити до измене по- лугласника у *a*, што, наравно, није морало бити одмах и забележено у писаним документима. Једном потврдом засведочена је промена са- могласничког *l > u* у повељи монахиње Јевгеније са синовима, упуће- ној 1395. године манастиру Св. Пантелејмону на Светој Гори, чиме се

потврђује мишљење П. Ивића да се измена о којој је реч остварила око 1400. године.

У документима о којима је реч није забележена фонетска особина измене *-л(-) > -о(-)*; потврђена је, међутим, употреба групе *цр-* у именици *црешња* (топоним *Прецрешња*), као и свођење групе *-вљ-* на *-љ-* (на пример *ојраљаџи*), што, и једно и друго, одликује данашње косовско-ресавске говоре.

На морфолошком плану језик повеља кнеза Лазара и деспота Стефана показује низ црта које су у пуној мери одлика данашњег косовско-ресавског дијалекта или појединих његових говора, као на пример:

а) у дативу и локативу једнине именица женског рода на *-а* долази наставак *-е* (*< -ѣ*), на пример: дат. *војевводе, гостѡђе, кнегиње* (поред примера са *-и*), затим лок. *на Расине, у Неуѡаре, у Дубравнице, въ Милешеве* и сл. (поред примера са *-и*);

б) у дативу једн. личне заменице првог и сваког лица јављају се форме с наставком *-е*: *мене, себе*;

в) у појединим падежним облицима заменичко-придевске деклинације мушког и средњег рода јавља се наставак с елементом *е < ѣ*, као на пример, инстр. једн. *малем и големем, ѿуђем*, лок. једн. *славнем, рекомем*, ген. мн. *младех, њејних* (њених), *свободних*, дат. мн. *јеговем* (његовем, тј. његовим);

г) долазе стари заменички енклитички облици за 1. и 2. лице множине: *ви* (дат.-акуз.), *ни* (дат. — за акузатив *ни* није забележено у овим повељама);

д) јавља се присвојна заменица *њејна, њејно* (облик за мушки род није забележен у овим повељама) с фонетизмом *њеј-*, што претходи крајњој аналошкој промени у *њој-* и што срећемо данас у косовско-ресавском дијалекту (*њѡјна, њѡјно, њѡјан*);

ђ) јавља се глаголска енклитика 3. лица множине *ѿе* (с ослонцем на облик 3. л. мн. презента *(-)хоѿе*);

е) партикуле *-зи* и *-ј* (*< -и*) долазе уз променљиве и непроменљиве речи.

Нисмо забележили ниједан пример именица мушког и средњег рода у инструменталу једнине с наставком *-ем* (на пример, данас у косовско-ресавском дијалекту: *с браѿем, селем* и сл.), већ само с наставком *-ом* (*гостѡм, кољивом* и сл.).

Неке од наведених особина, потврђене мањим или већим бројем примера, одлика су данашњег косовско-ресавског дијалекта, а неке показују да им у времену које ће тек доћи, негде од половине XV века

па наовамо, предстоји развитак у правцу њиховог данашњег стања у овом дијалекту. То је, поред других, случај с променом *-ej-* у *-oj-* у присвојној заменици *њејна* и сл. у *њојна* и сл., или с облицима инструментала јединине типа *браћем*, *селем* и др., који се у овим повељама не јављају с наставком *-ем* (што је, иначе, одлика данашњих говора на косовско-ресавском подручју) већ само с наставком *-ом*.

Будућа истраживања језика докумената, који су настали пре повеља кнеза Лазара и после повеља деспота Стефана, с тежиштем на осветљавању питања везаних за народне говоре у данашњој Србији, пружиће свакако нове податке који ће представљати важне прилоге за нашу историјску дијалектологију.

Скраћенице

ДС — повеље деспота Стефана.

КЛ — повеље и једно писмо кнеза Лазара.

Литература

- Барјактаревић 1977 — Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*. — Приштина (Јединство), 1977.
- Белић 1905 — А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије. С две карте*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905, књ. I.
- Грам. 1991 — *Граматика на старобългарски език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. — София (Издавателство на Българската академия на науките), 1991.
- Даничић I — Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣarina српских*. — У Биограду, 1863, I.
- Ивић 1990 — Павле Ивић, *Историја језика. Наречја*. — Енциклопедија Југославије, Загреб, 1990, књ. 6, 50–78.
- Ивић 1991 — Павле Ивић, *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије*. — Ниш (Просвета), 1991.
- Ивић 1994 — Павле Ивић, *Целокупна дела. Том III. Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига. Ојшћа разматрања и шћокавско наречје*. — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књијарница Зорана Стојановића), 1994.
- Ивић 1999 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, 303–354.
- Ивић 2001 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (III)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2001, књ. XLIV/1–2, 175–209.
- Ивић 2002 — Павле Ивић, *Жујски говор као најшћичнији ѣредсћавник косовско-ресавског дијалекта*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. XLVI/1, 7–13.

- Јовановић 2000 — Гордана Јовановић, *Примери српског народног језика у њовелџама и исправама деспота Стефана Лазаревића*. — Јужнословенски филолог, Београд, 2000, књ. LVI/1–2, 489–493.
- Јовић 1968 — Душан Јовић, *Трстенички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1968, књ. XVII.
- Младеновић 1980 — Александар Младеновић, *Језик у њовелџама кнеза Лазара у њућеним Дубровнику*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1980, књ. XXIII/2, 47–82.
- Младеновић 2003 — Александар Младеновић, *Повелје кнеза Лазара. Тексти. Коментари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2003.
- Младеновић 2007 — Александар Младеновић, *Повелје и писма деспота Стефана. Тексти. Коментари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2007.
- Николић 1978 — Светозар Николић, *Српословенски језик. I. Правовис. Гласови. Облици*. — Београд (Научна књига), 1978.
- Радић 1997 — Првослав Радић, *О неким њовама у де¬клинацији косовско-ресавског говора. (У светлу синкретичко-аналитичких процеса)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1997, књ. XL/2, 227–239.
- Рјечник ЈАЗУ — *Рјечник хрватског или српског језика*. — Загреб (Југославенска академија знаности и умјетности), 1880–1882–1976, I–XXIII.

Резюме

Рада Стийович

ОСОБЕННОСТИ НАРОДНОГО ЯЗЫКА В ГРАМОТАХ КНЯЗА ЛАЗАРЯ И ДЕСПОТА СТЕФАНА (Из сербской исторической диалектологии)

В данной работе автор исследует некоторые особенности сербского народного языка в грамотах князя Лазаря и деспота (титул средневекового правителя) Стефана. Речь идет о документах, сохранившихся в оригинале. Автор подчеркивает, что часть упомянутых особенностей совпадает с соответствующими чертами современного косовско-ресавского диалекта сербского языка. Для ряда черт совпадения не обнаружено. Так, язык данных грамот не подтверждает следующее: а) вокализацию редуцированных, б) переход *-л(-)* в *-о(-)*, в) использование окончания *-ем* в творительном падеже единственного числа существительных мужского и среднего рода (напр., *браћем*, *селем* и т. п.): в этом падеже появляются формы с окончанием *-ом* (*браћом*, *селом* и т. п.). Результаты данных исследований послужат вкладом в историческую диалектологию сербского языка.